

دیپلماسی گفتمانی پیام‌های امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری به کنگره حج و تأثیرات آن

حسن بشیر^۱
محمد رضا آقایانی چاوشی^{۲*}

چکیده

امام خمینی(ره)، هر ساله با فرارسیدن موسم حج به منظور استفاده مطلوب از این ظرفیت عظیم، پیامی را به این کنگره انسانی- اسلامی ارسال می‌کردند و پس از ایشان نیز مقام معظم رهبری این رویه را دنبال کردند. این مقاله در وهله نخست در پی استخراج دیپلماسی گفتمانی امام و مقام معظم رهبری در زمینه حج به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهکارهای صدور انقلاب و نفوذ جمهوری اسلامی در جهان است. در مرحله بعد، به دنبال یافتن تفاوت‌ها یا شباهت‌های دیپلماسی گفتمانی امام و رهبری است و نهایتاً نگاهی خواهد داشت به تأثیرات این دیپلماسی در عرصه‌های مختلف. به این منظور کلیه پیام‌های ارسال شده امام به کنگره حج، از زمان پیروزی انقلاب تا رحلت ایشان و همچنین پیام‌های رهبری به این کنگره از سال ۱۳۶۹ تا ۱۳۹۷ به‌عنوان اصلی‌ترین و مرتبط‌ترین منابع موجود در این خصوص با روش عملیاتی تحلیل گفتمان، موسوم به پدام مورد بررسی قرار گرفت. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهند که اصلی‌ترین محورهای دیپلماسی گفتمانی امام را توحید، عدم جدایی دین از سیاست، وحدت مسلمین، استکبارستیزی، حرکت‌های استکباری غرب، حمایت از مستضعفین و مظلومین و صدور انقلاب تشکیل می‌دهد. مقام معظم رهبری نیز علاوه بر این موارد، محورهای کلیدی دیگری نظیر حمایت از فلسطین، بیداری اسلامی، مبارزه با تهاجم فرهنگی، مقاومت و پایداری، فرصت‌سازی‌های حج و مشکلات جهان اسلام را مطرح کرده است. در نتیجه مقام معظم رهبری دیپلماسی گفتمانی امام را بسط و گسترش داده است. هر یک از موارد نامبرده شده در نفوذ آرمان‌های اسلامی نزد سایر ملل مؤثر بوده است.

کلیدواژه‌ها: دیپلماسی گفتمانی، کنگره حج، وحدت مسلمین، امام خمینی، مقام معظم رهبری.

۱- استاد دانشگاه امام صادق(ع)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و

فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق(ع) (نویسنده
مسئول)

مقدمه

مناسک حج در عین اینکه زیباترین عبادت بوده و ناب‌ترین ارتباط را بین خدا و بنده به نمایش می‌گذارد، مهم‌ترین ابزار برای پیشبرد اهداف سیاسی اسلام نیز محسوب می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۷۷). به همین منظور از آغاز انقلاب اسلامی، امام خمینی(ره) بنیان‌گذار فقید نظام جمهوری اسلامی با درک اهمیت این مسئله، هر ساله و به مناسبت فرارسیدن ایام حج پیامی را به این کنگره عظیم انسانی - اسلامی ارسال می‌کردند و پس از ایشان نیز، آیت الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب همین رویه را پیش گرفتند که تاکنون نیز ادامه دارد. مخاطب این پیام‌ها عموم مردم جهان و به‌طور خاص ملت‌های مسلمان هستند لذا محتوای پیام‌ها نیز جهان‌شمول و دربردارنده عمیق‌ترین و مهم‌ترین محورهای دیپلماسی مبتنی بر اسلام است.

نمی‌توان گفت شیوه‌ای که امام و آیت الله خامنه‌ای در پیش گرفتند فقط متکی بر یک نوع دیپلماسی خاص همچون دیپلماسی عمومی یا دیپلماسی فرهنگی بوده است بلکه آنان گفتمانی را در بستر موسم حج پایه‌گذاری و دنبال کردند که جامعی از انواع دیپلماسی‌ها و تعامل با حوزه‌های مختلفی است و در این مقاله از آن تحت عنوان دیپلماسی گفتمانی نام برده شده است. این دیپلماسی با هدف مقابله با نظام کفر و استکبار، شکستن سیطره آنان در منطقه و ترویج انقلاب اسلامی به منظور حاکم شدن اسلام در جهان ایجاد شد و امروز پس از گذشت چهار دهه از عمر آن نه تنها ذره‌ای تغییر رویکرد و انحراف در آن ایجاد نشده بلکه توانسته است از مرزهای زیادی عبور کرده و بسیاری از کشورها به‌ویژه مردمان منطقه خاورمیانه را مجذوب خود سازد. بنابراین در این مقاله قصد داریم تا با استخراج و تحلیل گفتمان‌های موجود در پیام‌های امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری به کنگره حج، محورهای اصلی دیپلماسی گفتمانی که آنها طی این سالیان در پیش گرفته‌اند را مشخص کرده و به ثمرات آن پرداخته و همچنین به این پرسش پاسخ دهیم که دیپلماسی گفتمانی امام و مقام معظم رهبری چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد.

پیشینه پژوهش

پس از بررسی پژوهش‌های پیشین مشخص شد که اگرچه برخی از ظرفیت‌های حج و همچنین جهت‌گیری‌های دیپلماسی نظام اسلامی از منظر امام خمینی(ره) یا مقام معظم رهبری بیان شده است؛ اما هیچ پژوهشی دیپلماسی گفتمانی پیام‌های امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری به کنگره حج در طی همه سال‌های گذشته را استخراج و بررسی نکرده است. این مقاله همچنین از حیث روش نیز با سایر پژوهش‌های انجام شده متفاوت است چراکه از روش تحلیل گفتمان جهت دستیابی به اهداف تحقیق بهره برده است. در این بخش به مرتبط‌ترین پژوهش‌های انجام شده با موضوع این مقاله اشاره می‌شود:

۱. صباغیان و سروستانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «حج و قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران» یکی از مهم‌ترین نمادهای قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران را احیای حج ابراهیمی به‌شمار آورده و به

بررسی این مطلب پرداخته‌اند که انقلاب اسلامی ایران از رهگذر تبیین اندیشه و آرمان عدالت‌خواهانه خود در موسم حج در صدد است که با روش‌های غیرمستقیم به نتیجه مطلوب یعنی استکبارستیزی و بیداری اسلامی دست یابد.

۲. محمدی و فلاح‌زاده (۱۳۹۲) در پژوهش خود با عنوان «ظرفیت‌های حج در تحقق بیداری اسلامی در اندیشه امام خمینی» بیان می‌دارند که امام با احیای حج ابراهیمی، آن را فضایی برای آگاهی جهان اسلام در مقابل کفر و استعمار به‌شمار آورده است.

۳. محمدی (۱۳۹۴) در پژوهش خود تحت عنوان «بررسی ظرفیت‌های حج ابراهیمی در مسأله فلسطین با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی و مقام معظم رهبری» به بررسی ظرفیت‌های حج در تقویت و پیشبرد مسائل مربوط به فلسطین از نگاه امام و مقام معظم رهبری می‌پردازد و اینکه آنان با نگاهی درست به ظرفیت‌های سیاسی و اجتماعی حج، همواره احیاگر حج ابراهیمی و طلایه‌دار حمایت از فلسطین بوده‌اند.

۴. اخوان کاظمی (۱۳۹۱) در مقاله خود با عنوان «راهبردها و بایسته‌های سیاست خارجی و دیپلماسی جمهوری اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری» با توجه به بیانات و رهنمودهای امام خمینی (ره) و آیت الله خامنه‌ای، خداپاوری و نگرش توحیدی را اصلی‌ترین آموزه دیپلماسی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی می‌داند و اساسی‌ترین کارکرد دیپلماسی نظام اسلامی را اصلاح توحیدی و فرهنگی مردم و همچنین تهذیب نفس آنان در کلیه سطوح ملی و جهانی قلمداد می‌کند.

چارچوب نظری

۱. نظریه گفتمان

«مفهوم گفتمان دربرگیرنده همه انواع اعمال سیاسی و اجتماعی است. نظریه گفتمان روشی را که نظام‌های معنایی (گفتمان‌ها) طرز آگاهی یافتن مردم از نقش‌هایشان در جامعه را شکل می‌دهند بررسی می‌کند و به تجزیه و تحلیل شیوه تأثیرگذاری این نظام‌های معنایی یا گفتمان‌ها بر فعالیت‌های سیاسی می‌پردازد» (هوارث، ۱۳۷۷: ۱۵۶)

از جمله اندیشمندان سرشناس در زمینه تحلیل گفتمان می‌توان به لاکلا و موفه اشاره کرد. این زوج که خود از آرای اندیشمندان همچون فوکو تأثیر پذیرفته‌اند به این نکته اشاره می‌کنند که فعالیت‌ها و پدیده‌ها، در قالب گفتمان است که معنا و هویت می‌یابند. به عبارت دیگر همه چیز از جمله کلمات و گفتارها و اعمال، در یک بافت کلی معنا و مفهوم می‌یابند که همان گفتمان است. لاکلا و موفه با وام‌گیری از فردینان دو سوسور، گفتمان را مجموعه‌ای از نشانه‌ها قلمداد می‌کنند. آنها اتصال نشانه‌ها و شکل‌گیری یک نظام معنایی جدید از طریق آن را مفصل‌بندی می‌نامند. با توجه به اینکه همه نشانه‌های مفصل‌بندی شده در یک گفتمان از ارزش برابر برخوردار نیستند لذا آنها را می‌توان به انواع مختلفی تقسیم کرد. در این بین،

مهم‌ترین این نشانه‌ها را دال مرکزی می‌نامند که نشانه‌های دیگر که از آن تحت عنوان دال‌های شناور نیز یاد می‌شود حول آن انسجام می‌یابند (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۵۷).

در تحلیل گفتمان نظریه و روش به یکدیگر پیوند خورده و تفکیک آنها چندان امکان‌پذیر نیست (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۲: ۲۱). با این وجود نظریه گفتمان لاکلا و موفه که از مهم‌ترین و شناخته‌شده‌ترین نظریات پسا ساختارگرایانه حوزه تحلیل گفتمان است فاقد یک ابزار مشخص و کاربردی برای تحلیل‌های معنایی است و این شاید بزرگ‌ترین نقطه ضعف آن باشد. اما در رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، ما شاهد روشی قابل‌اجرایی‌تر برای تحلیل متون هستیم. در این مقاله سعی کرده‌ایم که خود را محدود به رویکردی خاص نکرده و در عین بهره‌گیری از نظریه گفتمان لاکلا و موفه، از روش عملیاتی تحلیل گفتمان پدام نیز که توسعه یافته روش فرکلاف می‌باشد بهره‌گیریم که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد. این روش به ما کمک خواهد کرد تا با تحلیل گفتمان لایه لایه و مرحله به مرحله پیام‌های ارسال شده امام و رهبری به کنگره حج به اهداف تحقیق پیش‌رو دست یابیم.

۲. دیپلماسی گفتمانی

ریشه لغوی دیپلماسی از واژه یونانی «دیپلما» به معنی کاغذ لوله شده یا تاخورده، گرفته شده است. تا اواخر قرن ۱۸، دیپلماسی به علم مطالعه اسناد و مدارک گفته می‌شد و از آن پس به علم اداره روابط بین‌المللی اطلاق شد (ظریف، ۱۳۸۷، ج ۱: ۴۲). برای دیپلماسی تعاریف متعددی ارائه شده است. در کتاب «دیپلمات و دیپلماسی» نوشته آلدپوش و توتونچیان، چهل و شش تعریف برای این واژه آورده شده است از جمله: «عمل هدایت روابط میان دولت‌ها از طریق نمایندگان رسمی» یا «فن ارتباط با دیگر کشورها» و یا «ابزاری که دولت‌ها توسط آن در جست‌وجوی اهداف خود و کسب پشتوانه‌هایی برای اصول خود هستند».

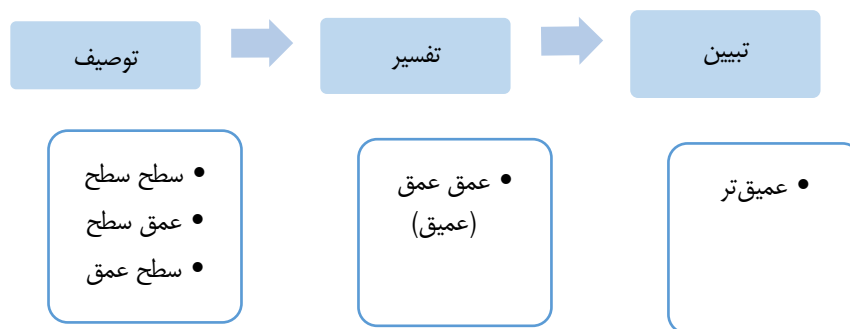
دیپلماسی گفتمانی واژه‌ای است نوپا که بر پایه گفتمان شکل می‌گیرد و «به دلیل اینکه این دیپلماسی با حوزه‌های مختلف تعامل، سیاست، فرهنگ، ارتباطات، دیپلماسی عمومی، دیپلماسی رسانه‌ای و دیپلماسی فرهنگی در ارتباط می‌باشد، می‌توان گفت که دیپلماسی گفتمانی، دیپلماسی همه‌جانبه‌ای است که از امکانات، ابزارها و حوزه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و غیره استفاده می‌کند» (بشیر، ۱۳۹۵: ۸۹). دیپلماسی گفتمانی یک دیپلماسی کاربردی است که بر پایه سیاست، فرهنگ و ارتباطات بنا شده است و در تلاش است تا با کشف، فهم و شناخت سایر گفتمان‌ها، بیشترین اثر مثبت را در تحقق اهداف یک کشور در جذب سایر کشورها و ملل کسب کند (بشیر، ۱۳۹۵: ۹۷).

اگر گفتمان را یک جریان ارتباطی در نظر بگیریم این جریان در یک آستانه معین تحقق یابد که می‌توان آن را «آستانه گفتمانی» نامید. به عبارت دیگر اگر دیپلماسی گفتمانی نتواند در این آستانه جای بگیرد نه تنها از خصلت گفتمانی و دیپلماسی به دور است، بلکه در حقیقت هیچ‌گونه صورت‌بندی گفتمانی

متکی بر دیپلماسی یا هیچ‌گونه دیپلماسی متکی بر پایه گفتمانی شکل نگرفته است (رک: بشیر، ۱۳۹۵: ۹۸). بالطبع گفتمان رهبران انقلاب اسلامی در زمینه حج در این آستانه گفتمانی قرار گرفته است.

روش عملیاتی تحلیل گفتمان (پدام)^۱

برای اجرای تحلیل گفتمان روش‌های گوناگونی وجود دارد. در این پژوهش از روش عملیاتی تحلیل گفتمان، موسوم به «پدام» استفاده شده است. در الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف ما سه مرحله را پیش رو داریم که عبارت است از توصیف، تفسیر و تبیین اما در روش پدام پنج سطح تحلیل وجود دارد که به ترتیب عبارت‌اند از سطح سطح، عمق سطح، عمق عمق، سطح عمق، عمق عمق (عمیق) و عمیق‌تر. سه مرحله نخست روش پدام را می‌توان متناظر با مرحله توصیف در روش فرکلاف به‌شمار آورد. همچنین مرحله عمق عمق یا عمیق را می‌توان مرحله تفسیر دانست و در نهایت، سطح عمیق‌تر را نیز می‌توان نظیر مرحله سوم الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف یعنی تبیین به‌شمار آورد.

نمودار ۱: مراحل روش تحلیل گفتمان پدام

در مرحله سطح سطح، گزاره‌های معنادار، متناسب با هدف و سؤال پژوهش از متن مورد نظر که در این جا پیام‌های ارسال شده به کنگره حج می‌باشد استخراج می‌شود و تحلیلی در این مرحله صورت نمی‌گیرد بلکه فقط به دنبال معانی آشکار هستیم. در مرحله بعد یعنی عمق سطح، یک گام فراتر می‌رویم و به دنبال کشف معانی ضمنی گزاره‌ها هستیم. در سطح عمق، یعنی فوقانی‌ترین سطح از عمق متن، معانی کشف شده در مراحل قبل با یکدیگر پیوند می‌خورند و هر بخش از متن با بخش دیگر مرتبط و جهت‌گیری‌ها و گرایش‌های آنها با یکدیگر بررسی می‌شوند. سه مرحله «سطح سطح» و «عمق سطح» و «سطح عمق» به شکل سه محور اساسی ذیل مطرح شده‌اند: ۱. برداشت از اصل متن، ۲. جهت‌گیری و گرایش متن و ۳. تحلیل توجیهی با توجه به سایر گرایش‌های متن (بشیر، ۱۳۹۰: ۱۵). جداول شماره (۱)

1. Practical Discourse Analysis Method (PDAM)

و شماره (۳) مربوط به سه مرحله نخست روش پدام در خصوص پیام‌های امام و مقام معظم رهبری به کنگره حج می‌باشند که جنبه توصیفی آنها غلبه دارد. در مرحله عمق عمیق (عمیق)، علاوه بر اینکه مفاهیم و معانی گوناگون بینامتنیت را مورد توجه قرار می‌دهیم، مفصل‌بندی‌های جدید میان محورها و دال‌های به‌دست آمده قبلی نیز کشف می‌شوند (بشیر، ۱۳۹۴: ۲۵). جداول شماره (۲) و شماره (۴) دال‌های مرکزی و شناور این پیام‌ها را نشان می‌دهند که از دل مراحل قبل مستخرج شده است. در آخرین مرحله تحلیل که سطح عمیق‌تر نام دارد به تبیین یافته‌های پیشین پرداخته می‌شود. در اینجا تحلیل‌گر وظیفه دارد تا یک مفصل‌بندی بین نتایج به‌دست آمده با فرامتن و ناگفته‌ها ایجاد کند. تیتراژ «حج، گفتمان توحید و خداپرستی، تولی و تبری» به این مرحله پرداخته است.

تحلیل گفتمان پیام‌های امام خمینی(ره) به کنگره حج

الف) تحلیل در مرحله‌های سطح سطح، عمق سطح و سطح عمق

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، امام خمینی(ره) هر ساله و به مناسبت فرارسیدن ایام حج، پیامی را به این کنگره عظیم انسانی ارسال می‌کردند که آخرین آنها در سال ۱۳۶۷ بود. مراحل اول تا سوم تحلیل گفتمان این پیام‌ها به‌طور کامل انجام شده است، اما به جهت رعایت اختصار در نگارش پژوهش و با توجه به اهداف این مقاله از گزاره‌هایی با مضمون یکسان فقط یک نمونه آورده شده است (جدول شماره: ۱) و یافته‌های کامل پژوهش در مرحله چهارم و پنجم تحلیل گفتمان ذکر خواهد شد.

جدول ۱: جمع‌بندی مرحله اول تا سوم تحلیل گفتمان پیام‌های امام خمینی(ره) به کنگره حج

سال پیام	برداشت از اصل متن	جهت‌گیری و گرایش متن	تحلیل توجیهی با توجه به سایر گرایش‌های متن
۱۳۶۲	در سوره‌ی توبه می‌خوانیم: وَ أَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ. و مهدی منتظر، در لسان ادیان و به اتفاق مسلمین، از کعبه ندا سر می‌دهد و بشریت را به توحید می‌خواند. همه‌ی فریادها را از کعبه و مکّه سر می‌دهند؛ و ما باید از آنها تبعیت کنیم و ندای توحید کلمه و کلمه‌ی توحید را از آن مکان مقدس سردهیم.	خداوند و پیامبرش از مشرکین بیزارند و همواره مردم را به سوی توحید فرا می‌خوانند.	ماهیت حج و کعبه این است که مسلمانان ذیل پرچم توحید گرد هم آیند.
۱۳۵۸	اسلام دین فطرت و رهایی بخش از قید و بندهای طبیعت و وسواس شیطانی جن و انس در نهان و ظاهر است و دین سیاست	دین اسلام با سیاست عجین است.	رد اندیشه جدایی دین از سیاست

		مُن و راهنمای صراط مستقیم لاشرفیه و لاغریه است. دینی است که عبادتش توأم با سیاست و سیاستش عبادت است.	
استکبار جهانی با تفرقه افکنی به دنبال بهره‌کشی و استعمار مستضعفان و به‌ویژه مسلمانان است	تأکید بر وحدت به‌عنوان راه حل مشکلات مسلمانان و مستضعفان	امروز چاره چیست و برای شکستن این بتها چه تکلیفی متوجه مسلمانان جهان و مستضعفان می‌باشد؟ یک چاره که اساس چاره هاست و ریشه‌ی این گرفتاری‌ها را قطع می‌کند و فساد را از بن می‌سوزاند، وحدت مسلمانان، بلکه تمامی مستضعفان و دربند کشیده‌شدگان جهان است. و این وحدت، که اسلام شریف و قرآن کریم بر آن پافشاری کرده‌اند، با دعوت و تبلیغ دامنه‌دار باید به‌وجود آید.	۱۳۶۲
روی دیگر توحید، اعلام برائت از مشرکین است.	برائت از مشرکین یک حرکت ضداستکباری است که محدود به زمان و مکان خاصی نیست.	اعلان برائت از مشرکان که از ارکان توحیدی و واجبات سیاسی حج است، باید در ایام حج به‌صورت تظاهرات و راهپیمایی با صلابت و شکوه هرچه بیشتر و بهتر برگزار شود... اعلان برائت کهنه شدنی نیست و نه تنها اعلان برائت به ایام و مراسم حج منحصر نشود، که باید مسلمانان فضای سراسر عالم را از محبت و عشق نسبت به ذات حق و نفرت و بغض عملی نسبت به دشمنان خدا لبریز کنند و به وسوسه‌ی خناسان و شبهات تردید آفرینان و متحجرین و منحرفین گوش فرا ندهند.	۱۳۶۶
برجسته‌سازی حیل‌های دشمن و تأکید بر حفظ هوشیاری و آگاهی سایر ملت‌ها	تبلیغات وارونه و مسموم حربه‌ای است که در اختیار استکبار جهانی است	در شرایطی که جلادان رژیم ستم‌شاهی پر و بال و برگ و شاخه‌ی شجره‌ی طیبه‌ی آزادی را می‌شکستند، همه‌ی جهانخواران در یک اقدام هماهنگ تبلیغاتی و بین‌المللی شاه را متمدن و مترقی و آزادی‌طلبان و مسلمانان را مرتجع و خواسته‌های اسلامی آنان را ارتجاع سیاه معرفی کردند و در ادامه‌ی همان سیاست سرکوب بود که در کربلای خون‌نگ ایران جنایات یزیدیان را ده‌ها بار در عاشوراها و تاسوعاها تکرار	۱۳۶۶

		نمودند و مملکت ما را به جزیره‌ی آرام و ثبات امریکا و به قبرستان و خرابه‌ی این ملت مبدل ساختند.	
کشورهای مدعی مبارزه با اسرائیل در حمایت از ملت مظلوم فلسطین کوتاهی کرده‌اند.	ملت فلسطین در خط مقدم مبارزه با اسرائیل است.	آیا وقت آن نرسیده است که ملت مبارز و غیور فلسطین، بازی‌های سیاسی مدعیان مبارزه با اسرائیل را شدیداً محکوم نموده و با سلاح گرم، سینه‌ی اسرائیل دشمن سرسخت اسلام و مسلمین را بشکافند؟	۱۳۶۰
دیپلماسی صدور انقلاب اسلامی به کشورهای منطقه	لزوم الگوگیری سایر کشورها از جمهوری اسلامی ایران	شما عزیزان قدری به خود آید و سلحشوران جمهوری اسلامی را که پیروزی‌های خداپسندانه‌ای برای اسلام و کشور اسلامی کسب کرده‌اند، و اکنون جمعی از شهدای زنده آنان با شما در مناسک حج شریک هستند، بنگرید؛ و از تحول عظیمی که موجب این همه فداکاری در آنان شده عبرت بگیرید.	۱۳۶۳

ب) مرحله چهارم تحلیل گفتمان

این مرحله در جدول شماره (۲) نشان داده شده است.

جدول ۲: جمع‌بندی مرحله چهارم تحلیل گفتمان پیام‌های امام خمینی(ره) به کنگره حج

محورهای گفتمانی (عمیق)	
دال‌های مرکزی	دال‌های شناور
توحید	۱. حج، ماهیتی توحیدی دارد. ۲. به خطر افتادن موجودیت توحید از جانب سران کفر و شرک
عدم جدایی دین از سیاست	۱. به انزوا کشیدن اسلام از صحنه سیاست، حيله‌ای برای استعمار و چپاول ملت‌های مسلمان ۲. نكوهش تصور غلط برخی از علمای اسلام مبنی بر منزه بودن اسلام از سیاست
وحدت مسلمین و پرهیز از تفرقه	۱. هوشیاری در برابر تلاش دشمن جهت تفرقه افکنی‌های قومی و ملی یا شیعه و سنی ۲. تقبیح سازش عربی اسرائیلی ۳. توصیه به سران کشورهای اسلامی مبنی بر عدم حمایت از دشمنان اسلام ۴. حج، فرصتی جهت آگاهی و حل مشکلات مسلمانان
استکبارستیزی	۱. برائت از مشرکین ۲. تکیه بر فرهنگ اسلامی و مبارزه با غرب‌زدگی

۳. ایستادگی و مقاومت برابر دشمن ۴. حفظ استقلال کشورهای اسلامی ۵. بازیابی هویت و شخصیت اسلامی ۶. عزت‌خواهی و شهادت‌طلبی	
۱. تبلیغات مسموم و وارونه ضد اسلام ۲. سرکوب انقلاب اسلامی ۳. عقب‌نگه‌داشتن ملت‌های اسلامی در ابعاد گوناگون ۴. ترویج اسلام آمریکایی از سوی استخبار ۵. خطر استعمار نو	حرکت‌های استخباری غرب
۱. تأکید بر حمایت از فلسطین و لبنان در برابر اسرائیل ۲. تأکید بر حمایت از مردم مظلوم افغانستان در برابر نظام سلطه ۳. ساده‌زیستی علما و روحانیت به‌عنوان الگویی برای سایرین	حمایت از مستضعفین و مظلومین
۱. لزوم الگوگیری از انقلاب اسلامی ۲. تأکید بر حفظ آبروی نظام اسلامی در حج توسط حجاج	صدور انقلاب

تحلیل گفتمان پیام‌های مقام معظم رهبری به کنگره حج

الف) تحلیل در مرحله‌های سطح سطح، عمق سطح و سطح عمق

پس از رحلت بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان ولی امر مسلمین ارسال پیام به کنگره حج را ادامه داد. در این پژوهش پیام‌های ایشان از سال ۱۳۶۹ تا سال ۱۳۹۷ مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت که با توجه به حجم زیاد پیام‌ها و به منظور رعایت اختصار همچون گذشته از آوردن گزاره‌هایی که مضمون آنها تکراری بوده پرهیز گشته است. جدول شماره (۳) بیانگر سه مرحله اول است.

جدول ۳: جمع‌بندی مرحله اول تا سوم تحلیل گفتمان پیام‌های مقام معظم رهبری به کنگره حج

سال پیام	برداشت از اصل متن	جهت‌گیری و گرایش متن	تحلیل توجیهی با توجه به سایر گرایش‌های متن
۱۳۷۰	حج مظهر توحید، و کعبه‌خانه‌ی توحید است. این‌که در آیات کریمه‌ی مربوط به حج، بارها از ذکرالله سخن رفته، نشانه‌ی آن است که در این خانه و به برکت آن، باید هر عامل غیرخدا از صحنه‌ی ذهن و عمل مسلمین زدوده شود و بساط انواع شرک از زندگی آنان برچیده شود. در این محیط، محور و مرکز هر حرکتی خداست و طواف و	حج، ماهیتی توحیدی دارد	تأکید بر اصل توحید به عنوان مهم‌ترین و محوری‌ترین رکن اسلام

		سعی و رمی و وقوف و دیگر شعائرالله حج، هر یک به نحوی نمایش انجذاب به «الله» و طرد و نفی و برائت از «انداالله» است. این است آن «ملت حنیف» ابراهیم (علیه السلام)؛ بت شکن بزرگ و منادی توحید بر فراز قله‌ی تاریخ.	
حکومت اسلامی مانعی است بر سر راه استکبار جهانی و سوء استفاده‌های آنان از ملت‌های مسلمان	شعار جدایی دین از سیاست حيله دشمن است برای رسیدن به منافع خویش	آنان که نمی‌خواهند مضمون سیاسی حج را بپذیرند، در واقع اسلام را دور از سیاست، و دین را از سیاست جدا می‌خواهند، شعار جدایی دین از سیاست همان چیزی است که دشمنان حاکمیت اسلام بر جوامع اسلامی، ده‌ها سال است آن را مطرح کرده‌اند و امروز که حکومت براساس دین مقدس اسلام در ایران پدید آمده و شوق روزافزون به تشکیل حکومت اسلامی همه‌ی جهان اسلام را فراگرفته است، آن شعار را سراسیمه‌تر و خشن‌تر از همیشه مطرح می‌کنند.	۱۳۷۳
اهمیت نقش وحدت به‌عنوان یک نقطه قوت برای پیروزی مسلمانان برابر نظام سلطه	سیاست تفرقه‌اندازی و حکومت کردن استعمار غرب	در بُعد سیاسی، محور اصلی در حج، نمایش هویت متحد امت اسلامی است. دوری برادران از یکدیگر، عرصه را برای بدخواهان می‌گشاید و تخم تفرقه میان مسلمانان را بارور می‌کند... استعمار غربی از آغاز ورود به کشورهای اسلامی، همین نکته را مدنظر ساخته و یکسره به تحریک انگیزه‌های تفرقه‌افکن پرداخته است.	۱۳۸۵
اعلان برائت از مشرکین و استکبارستیزی از ارکان جدایی ناپذیر حج است.	کشورهای مستکبر خطری بزرگ برای اسلام و مسلمین محسوب می‌شوند.	فریاد برائت که امروز مسلمان در حج سر می‌دهد، فریاد برائت از استکبار و ایادی آن است که مع‌الاسف در کشورهای اسلامی قدرتمندانه اعمال نفوذ می‌کنند و با تحمیل فرهنگ و سیاست و نظام زندگی شرک‌آلود بر جوامع اسلامی، پایه‌های توحید عملی را در زندگی مسلمانان منهدم ساخته و آنان را دچار عبادت غیرخدا کرده‌اند و توحید آنان فقط لقلقه‌ی زبان و نام توحید است و از	۱۳۷۰

		معنای توحید در زندگی آنان اثری باقی نمانده است.	
ارزش‌های اسلامی در مقابل تحقق سیاست‌های استکباری غرب است لذا در پی سرکوب آن هستند.	آمریکا به دنبال استعمار و وابسته کردن ملت‌ها در خاورمیانه به خود است.	امروز شیطان بزرگ که خود مجسمه‌ی شرارت و قساوت برضد بشر است، پرچم طرفداری از حقوق بشر را بلند کرده و ملت‌های خاورمیانه را به دموکراسی دعوت می‌کند. دموکراسی مورد نظر آمریکا در این کشورها به معنای آن است که دست نشاندگانی رام و مطیع، به کمک توطئه و رشوه و تبلیغات اغواگر، در انتخاباتی ظاهراً مردمی و باطناً آمریکائی برسرکار بیایند و عامل آمریکا در تحقق هدف‌های پلید استکباری شوند. سرلوحه‌ی این هدف‌ها سرکوب موج اسلام‌خواهی و به انزوا کشیدن دوباره‌ی ارزش‌های اسلامی است.	۱۳۸۴
سیاست‌های ایران مبتنی بر اسلام و قرآن است.	ایران حامی مظلومین و مستضعفین سراسر جهان است.	ایران اسلامی از ملت‌های فلسطین و بوسنی و تاجیک و افغان و کشمیر و چین و آذربایجان و الجزائر و دیگر ملت‌های مظلوم مسلمان حمایت می‌کند، چون قرآن صریحاً حمایت از مستضعفان را لازم شمرده است: «وما لکم لاتقاتلون فی سبیل الله و المستضعفین من الرجال و النساء و الولدان الذین یقولون ربنا اخرجنا من هذه القرية الظالم اهلها واجعل لنا من لدنک ولیاً واجعل لنا من لدنک نصیراً» با سلطه‌ی امریکا و نفوذ و دخالت آن در کشورهای اسلامی و همه‌ی کشورهای مظلوم مخالفت می‌کند، چون قرآن فرموده است: «..لاتتخذوا عدوی و عدوکم اولیاء تلقون اِلیهم بالموذة»	۱۳۷۴
تنها راه مقابله با رژیم صهیونیستی ایستادگی و مقاومت و حمایت سایر ملت‌های مسلمان از آنان است	رژیم غاصب صهیونیست در طی چندین دهه تجاوز و خشونت به مردم مظلوم فلسطین، هنوز نتوانسته است به اهداف خویش	موضوع مهم دیگر مسئله‌ی فلسطین است. با گذشت ۶۵ سال از آغاز تشکیل رژیم غاصب صهیونیست و فراز و فرودهای گوناگون در این مسئله‌ی مهم و حسّاس و بخصوص با حوادث خونین سال‌های اخیر،	۱۳۹۳

	دست یابد	<p>دو حقیقت برای همه آشکار شده است: اول آنکه رژیم صهیونیست و پشتیبانان جنایتکار آن، در قساوت و سبّیت و پایمال کردن همه‌ی موازین انسانی و اخلاقی هیچ حدّ و مرزی نمی‌شناسند... دوّمین حقیقت آن است که این سفاکی و فاجعه‌آفرینی‌ها نتوانسته است هدف سردمداران و پشتیبانان رژیم غاصب را برآورده سازد... ایستادگی پنجاه روزه‌ی غزه‌ی محصور و بی‌پناه در برابر همه‌ی توان به‌صحنه آورده‌ی رژیم صهیونیست و سرانجام، ناکامی و عقب‌نشینی آن رژیم و تسلیم شدنش در برابر شروط مقاومت، نمایشگاه آشکار این ضعف و ناتوانی و بی‌بُنیگی است. این بدان معنی است که ملت فلسطین باید از همیشه امیدوارتر باشد، مبارزان جهاد و حماس باید بر تلاش و عزم و همت خود بیفزایند، کرانه‌ی غربی راه پرافتخار همیشگی را با قدرت و استحکام بیشتر پی‌گیرند، ملت‌های مسلمان پشتیبانی واقعی و جدّی از فلسطین را از دولت‌های خود مطالبه کنند و دولت‌های مسلمان صادقانه در این راه گام نهند.</p>
<p>ملت‌های مسلمان به دنبال بازگشت به اصل خویش و احیای هویت اسلامی خود هستند.</p>	<p>امروز نهضت بیداری اسلامی رو به رشد است و دشمن نتوانسته سد راه آن بشود</p>	<p>۱۳۸۹</p> <p>امروز جبهه‌ی ضد اسلام که دو قرن بر ملت‌ها و دولت‌های اسلامی، تحکمی ظالمانه می‌کرد و منابع آنان را به یغما می‌برد، شاهد زوال نفوذ خود و ایستادگی دلیرانه‌ی ملت‌های مسلمان در برابر خود است. و در نقطه مقابل، حرکت بیداری اسلامی در حال پیشروی و عمق‌یابی روزافزون است.</p>
<p>غرب به دنبال از بین بردن ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی مسلمانان است.</p>	<p>تهاجم فرهنگی در ابعاد گسترده و متنوع صورت گرفته است.</p>	<p>۱۳۷۵</p> <p>ترویج متعمدانه‌ی فساد در کشورهای اسلامی و تحمیل فرهنگ غربی که از سوی برخی رژیم‌های وابسته نیز به آن کمک می‌شود و از رفتار فردی تا شکل</p>

		شهرسازی و محیط عمومی زندگی و مطبوعات و غیره را در بر می‌گیرد.	
ایران الگوی بارز مقاومت و ایستادگی است که تا امروز نیز پیروز و سربلند مانده است.	راه مقابله با مستکبرین، مقاومت و پایداری است.	مسلمانان با همکاری و تکیه بر مبانی مشترکی که قرآن و سنت بدان ناطق است قدرت خواهند یافت که در برابر این اهریمن چندچهره (استعمار) بایستند و آن را مغلوب اراده و ایمان خود سازند. ایران اسلامی با پیروی از درس‌های امام خمینی کبیر، نمونه‌ی بارز این مقاومت موفق است... در هر نقطه‌ی دیگر نیز که مقاومت برخاسته از عزم و ایمان، مردم را به مصاف مستکبران پرمدها کشانید، پیروزی نصیب مؤمنان و شکست و رسوائی سرنوشت حتمی ستمگران شد.	۱۳۸۸
هر کس بسته به توان و ظرفیت خود می‌تواند از فرصت ارزشمند حج بهره‌برد و باید آن را مغتنم شمارد.	حج، دارای ابعاد و ظرفیت‌های بسیاری است	در میان فرایض دینی، حج، بزرگترین فریضه‌ی است که در آن هر دو جنبه‌ی فردی و اجتماعی به شکلی نمایان، گنجانیده شده است... همه‌ی حجاج عزیز را به اغتنام فرصت گران‌بهای حج برای خودسازی شخصی و آینده‌سازی اجتماعی دعوت می‌کنم.	۱۳۷۶
ملت‌های اسلامی اگر بخواهند و از درون متحد و به تقویت خویش پردازند می‌توانند بر مشکلات غلبه کرده و عزت و شوکت اسلامی را بازیابند.	برخی از مشکلات جهان اسلام منشأ داخلی دارد و برخی دیگر منشأ خارجی	امروز جهان اسلام دچار دردهای مزمونی است. شاید مهم‌ترین آنها این دردهای دهگانه است: منازعات سیاسی و مذهبی، سست شدن رشته‌های اخلاق و ایمان، عقب‌ماندگی علمی و صنعتی، وابستگی سیاسی و اقتصادی، اسراف و اشرافی‌گری و غرور، در کنار فقر و گرسنگی و ذلت، ضعیف شدن اعتماد به نفس و امید به آینده در سران، منزوی کردن دین و گسستن آن از سیاست و زندگی، بی‌بشکری در آفرینش مفاهیم نو که قرآن منبع بی‌زوال آن است، تسلیم در برابر تهاجم فرهنگ تحمیلی غرب و بالاخره، پایمال شدن عزت ملت‌های مسلمان، با ذلت‌پذیری و طمع‌کاری برخی	۱۳۷۸

		سران سیاسی. این بیماری‌ها که برخی از برخی دیگر و همه در طول زمان از در خیانت و بی‌ارادگی و جهالت و استبداد عناصر داخلی یا از دشمنی و شیطنت و ظلم بیگانگان پدید آمده، بزرگترین ضربه‌ها را بر امت اسلامی وارد آورده است.
--	--	--

ب) مرحله چهارم تحلیل گفتمان

این مرحله در جدول شماره (۴) نشان داده شده است.

جدول ۴: جمع‌بندی مرحله چهارم تحلیل گفتمان پیام‌های مقام معظم رهبری به کنگره حج

محورهای گفتمانی (عمیق)	
دال‌های مرکزی	دال‌های شناور
توحید	۱. حج فرصتی برای انس و خلوت با خداست ۲. حج، مظهر توحید است ۳. یاد خدا روح حج است
عدم جدایی دین از سیاست	۱. اسلام از سیاست جدا نیست ۲. حج، مضمونی سیاسی دارد ۳. هشدار در خصوص منزوی شدن دین و گسستن آن از زندگی
وحدت مسلمین و پرهیز از اختلافات	۱. پرهیز از اختلافات شیعه و سنی و اختلافات فرقه‌ای، قومی و ملی ۲. خطر اسلام آمریکایی برای وحدت مسلمین ۳. لزوم هوشیاری ملت‌های مسلمان در برابر تفرقه‌افکنی‌های دشمن
استکبارستیزی	۱. براثت از مشرکین ۲. مبارزه با ابرقدرت‌ها
حرکت‌های استکباری غرب	۱. آمریکا حامی کودتاهای نظامی است. ۲. آمریکا همواره در پی استعمار و سلطه بر ذخایر کشورهای اسلامی است. ۳. تبلیغات گسترده و وارونه غرب علیه اسلام و مسلمین ۴. سرکوب کردن، واکنش آمریکا و سایر سلطه‌گران در برابر موج اسلام‌خواهی مردم ۵. سکوت مجامع مدعی حقوق بشر در برابر کشتار مسلمانان ۶. متهم شدن ایران به تروریسم از سوی آمریکا و رژیم صهیونیستی ۷. سلاح روانی استکبار، تحقیر و ناامید کردن مسلمانان ۸. تطمیع، تهدید و فریب از ابزارهای دشمن است
حمایت از	۱. تأکید بر وضع نامطلوب اقلیت‌های مسلمان در سایر کشورها

۲. لزوم حمایت از مردم مظلوم لبنان در برابر حملات نظامی صهیونیست‌ها	مستضعفین و مظلومین
۱. اسرائیل غده‌ای سرطانی و ملتی جعلی است. ۲. کوتاهی دولت‌های اسلامی در مبارزه با اسرائیل ۳. گوشزد خطر فراموشی مسئله فلسطین	حمایت از فلسطین
۱. فروپاشی ابرقدرت شرق و پدید آمدن کشورهای مسلمان در دل اروپا مانند بوسنی و آلبانی ۲. گرایش روز افزون به اسلام ۳. اهمیت پیوند امت اسلامی با تاریخ خود ۴. اهمیت شناخت اسلام و عمل به آن ۵. دفاع از حیثیت اسلام و قرآن و پیامبر و نهضت‌های اسلامی ۶. مبارزه دشمن با نهضت بیداری اسلامی و شکست آنان در متوقف کردن رشد نهضت ۷. هوشیاری در خصوص دخالت دشمن در ساخت نظام جدید سیاسی در کشورهای به پاخاسته	بیداری اسلامی
۱. ترویج فرهنگ فساد و فحشا و مصرف‌زدگی در میان ملت‌های مسلمان از سوی دشمن ۲. خطر غرب‌زدگی و تسلیم در برابر فرهنگ منحط نظام استعمار	مبارزه با تهاجم فرهنگی
۱. استقامت جمهوری اسلامی در طول چندین دهه، الگویی مطلوب برای سایر ملت‌ها ۲. پیروزی حزب الله در جنگ ۳۳ روزه حاصل مقاومت برخاسته از عزم و ایمان مردم ۳. ایمان و اخلاص، امید و جهاد و بصیرت و صبر لازمه رسیدن به پیروزی است	مقاومت و پایداری
۱. حج فرصتی برای تطهیر و تعمیر معنوی و روحی ۲. حج فرصتی جهت خنثی‌سازی نقشه دشمن ۳. حج فرصتی جهت آشنایی مسلمانان با یکدیگر و آگاهی از حقایق ۴. حج عامل عظمت و اقتدار و مقابله با استکبار ۵. حج عامل خودسازی و فرصتی برای اصلاح خویش	فرصت‌سازی‌های حج
۱. عدم آشنایی رؤسای کشورهای اسلامی به وظایفشان ۲. عدم استقلال سیاسی و اقتصادی ۳. سازش عربی اسرائیلی ۴. خطر جمود، تحجر و ناامیدی ۵. منازعات سیاسی و مذهبی ۶. عقب‌ماندگی علمی و صنعتی ۷. بی‌ابتکاری در آفرینش مفاهیم نو اسلامی ۸. پایمال شدن عزت ملت‌های مسلمان ۹. خطر تکفیری‌ها برای ملت‌های منطقه ۱۰. غفلت نخبگان و علما در انجام وظایف	مشکلات جهان اسلام

۱۱. مصائب مسلمانان در عراق، افغانستان، لبنان، سوریه، میانمار و...	
۱۲. غارت منابع مسلمین توسط بیگانگان و فقر و ذلت مردم	
۱۳. قصور و خیانت حکام سعودی، حج را برای مسلمین ناامن و برای مستشاران آمریکا امن کرده است.	

حج، گفتمان توحید و خداپرستی، تولی و تبری (مرحله عمیق تر تحلیل)

دیپلماسی گفتمانی امام در پیام‌های ارسالی به کنگره حج با نگاهی توحیدی به تمام مسائل آمیخته است. ایشان حج را بهترین فرصت برای دل‌کندن از تعلقات و گرد آمدن حول خانه توحید می‌دانند و هر کجا سخن از توحید به میان می‌آید، برائت از مشرکین و کفار نیز در ادامه آن می‌آید. محورهایی که از پیام‌های امام استخراج شد همچون زنجیره‌ای به هم متصل هستند که بر یکدیگر اثر گذارند. اولین حلقه این زنجیر، توحید است و چنانچه توحید به خطر افتد مسلمانان نیز اصلی‌ترین نقطه اشتراکشان را از دست داده و بینشان تفرقه ایجاد خواهد شد. در این هنگام است که نظام سلطه و استکبار با تمام قوا وارد می‌شود تا اهداف شوم خود را محقق سازد. به همین منظور است که امام در پیام خود به حجاج در سال ۱۳۶۶ تأکید می‌کنند که برائت از مشرکین وظیفه اصلی ماست در برابر «سران کفر و شرک که همه‌ی موجودیت توحید را به خطر انداخته‌اند و تمامی مظاهر ملی و فرهنگی و دینی و سیاسی ملت‌ها را بازیچه‌ی هوس‌ها و شهوت‌ها نموده‌اند» (صحیفه امام، ۱۳۸۹، ج ۲۰: ۳۱۶).

غرب پس از رنسانس و کنار گذاشتن دین و روی آوردن به تجربه‌گرایی و عقل‌گرایی، هرگز نتوانست خلاء وجود دین و معنویت را پر کند و پاسخ بسیاری از سؤالات هستی‌شناسی بشر را بدهد. برای همین است که امروز گفتمان توحید و خداپرستی برای مردم جهان به‌ویژه جوانان جذاب بوده و پیام‌های جهانی امام و مقام معظم رهبری همچون تلنگری آنان را به فکر و تغییر واداشته است.

در فرآیند شکل‌گیری یک گفتمان، آنچه نقش بی‌بدیل و اثرگذاری را ایفا می‌کند وجود گفتمان متخاصم و رقیب است. به عبارتی دیگر یک گفتمان وقتی در برابر گفتمان مخالف و رقیبش قرار می‌گیرد معنا و موجودیت می‌یابد. در این جا گفتمان امام در تقابل با گفتمان نظام سلطه و استکبار قرار دارد. امام ضمن تشریح نقشه‌ها و حرکت‌های استکباری غرب، مسلمانان و مستضعفان جهان را به مقابله و مبارزه با آن فرا می‌خوانند. در نتیجه، اعلان برائت مرحله اول مبارزه محسوب می‌شود و ادامه مراحل دیگر وظیفه ماست که در هر عصر و زمانی شیوه‌های متناسب خود را می‌طلبید (میرقاسمی، ۱۳۸۶: ۱۴۸). ایشان در دیگر بیانات و مکتوباتشان با استناد به آیه نفی سبیل، پذیرش سلطه کفار توسط مسلمین را نفی و بر حفظ آزادی و استقلال آنان تأکید می‌ورزند (صحیفه امام، ۱۳۸۹، ج ۱۶: ۳۵-۳۴).

رویکرد آزادی‌خواهی و استقلال‌طلبی دیپلماسی گفتمانی امام و رهبری، محرک بسیاری از ملت‌های مستضعف شد تا برای خارج شدن از سلطه استکبار به جنبش و حرکت دربیایند.

امام خمینی(ره) یکی از راه‌های نجات از دست ابرقدرت‌ها و رسیدن به استقلال و آزادی را صدور انقلاب و الگوگیری سایر دولت‌ها از انقلاب اسلامی ایران می‌دانند. ایشان که یکی از بهترین راهبردهای صدور انقلاب را روش تبلیغ می‌دانستند (عراقی، ۱۳۹۴: ۱۶۵) به حجاج خاطر نشان می‌کنند که همواره مراقب اعمال و رفتار خود باشند چراکه نماینده یک ملت و الگویی هستند برای سایرین و از سوی دیگر ملت‌های دیگر را دعوت می‌کنند که ایستادگی و پیروزی انقلاب اسلامی و راهی که ایران طی کرده است را سرمشق خود قرار دهند. از جمله ثمرات صدور انقلاب به خارج از مرزها می‌توان به بیدار شدن ملت‌ها و تلاش برای به‌دست گرفتن سرنوشت خویش زیر پرچم اسلام اشاره کرد که تفصیل آن در ادامه خواهد آمد.

پس از رحلت امام، جانشین ایشان آیت الله خامنه‌ای سعی کردند که دیپلماسی گفتمانی امام را ادامه داده و به توسعه آن بپردازند. از نگاه رهبری، خط درست دیپلماسی و سیاست خارجی، بستگی به حفظ اصول و ارزش‌های اسلامی و شجاعت در مقابل نظام سلطه و استعمار دارد. به همین جهت ایشان همان سیاست‌های امام را پیش گرفتند به طوری که دال‌های مرکزی پیام‌های امام به کنگره حج همچون عدم جدایی دین از سیاست، وحدت مسلمانان و پرهیز از تفرقه، استکبارستیزی، تشریح حرکت‌های استکباری غرب و حمایت از مظلومین و مستضعفین در پیام‌های ایشان نیز به چشم می‌خورد.

همچنین در رأس پیام‌های ایشان به کنگره حج، توحید و یاد خدا به‌عنوان ماهیت اصلی و روح حج معرفی می‌شود و اعلان برائت و مبارزه با کفار و مشرکین روی دیگر توحید است. در پیام سال ۱۳۷۴ به حجاج بیت الله الحرام آمده است: «حج در جوهر و ذات خود دارای دو عنصر اصلی است: تقرب به خدا در اندیشه و عمل، اجتناب از طاغوت و شیطان با جسم و جان» (خامنه‌ای، پیام حج، ۱۳۷۴) رهبر انقلاب نیز همچون امام، آمریکا را شیطان بزرگ و مصداق بارز استکبار قلمداد می‌کنند و خصومت آمریکا با ما و سایر ملت‌های مسلمان را ناشی از دشمنی آنان با اصل اسلام می‌دانند. آیت الله خامنه‌ای، حج را فرصتی برای مقابله و مبارزه با استکبار معرفی کرده و می‌گویند: «آیا سزاوار است که مسلمین از حج برای مقابله با دشمن ستیزه‌جو و تفرقه‌ساز و توطئه‌گر بهره‌گیرند و خود را بی‌دفاع در برابر دشمن قرار دهند؟» (همان).

یکی از گفتمان‌هایی که آیت الله خامنه‌ای به توسعه و ترویج آن پرداختند، گفتمان حمایت از مظلومین و مستضعفین به‌ویژه حمایت از ملت فلسطین است. صهیونیسم به‌مثابه ابزار استکبار جهانی در جهان اسلام همواره کوشیده است تا با سیاست تفرقه بینداز و حکومت کن، جنبش‌های اسلامی و عربی را در هم بکوبد (ولایتی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۱۰۵۸). اگر به نظریه‌های گوناگونی که در مورد ماهیت و عملکرد رژیم صهیونیستی در خاورمیانه مطرح است (کیالی، ۱۳۷۶: ۳۷-۳۵؛ ولایتی، ۱۳۷۶: ۴؛ المسیری، ۱۹۸۲: ۱۳۱-۱۲۴). نگاهی بیندازیم به این جمع‌بندی می‌رسیم که آنها در راستای تقابل با امت اسلامی هستند. رهبر انقلاب با هوشیاری نسبت به این وضعیت، در پیام‌های خود در خصوص عادی‌شدن مسئله فلسطین، قصور حکام کشورهای اسلامی در قبال آن و همچنین به فراموشی سپرده شدن آن تذکر داده و همواره فلسطین را مسئله اول جهان اسلام می‌دانند به طوری که از سال ۱۳۷۰ تاکنون در تمامی پیام‌های خود به

کنگره حج نام فلسطین را زنده نگه داشته و از آن یاد کرده‌اند. همین امر باعث شده است که با وجود گذشت سالیان طولانی از غصب فلسطین و جنایات رژیم صهیونیستی در قبال آن، همچنان بر حامیان این ملت مظلوم افزوده شود و روز قدس که ابتکاری هوشمندانه از سوی امام راحل بود هر ساله پررنگ‌تر و پرشورتر از سال‌های گذشته برگزار شود. صهیونیست‌ها اگرچه توانسته‌اند در این سال‌ها اراضی بیشتری را به تصرف و اشغال خود درآورند اما بیش از هر زمان دیگری متزلزل و نزد جهانیان منفور گشته‌اند.

مسئله دیگری که جرقه آن با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) زده شد و بعدها در زمان رهبری آیت الله خامنه‌ای شعله‌ور گشت، نهضت بیداری اسلامی بود. مبارزه و مقاومت مردم ایران که منجر به پیروزی انقلاب اسلامی گردید بعدها تبدیل به الگویی برای سایر ملت‌های مسلمان شد. اگرچه دشمن سعی در مصادره این حرکت‌ها داشت و آن را بهار عربی می‌نامید اما مقام معظم رهبری با هوشیاری نسبت به این مسئله، این قیام‌ها و تغییرات را بیداری اسلامی نام‌گذاری کردند و آن را نتیجه گرایش روز افزون به اسلام دانستند. بابت سعید نیز در تبیین ماهیت دینی خیزش‌ها و جنبش‌ها در کشورهای اسلامی، اسلام را به‌عنوان دال مرکزی در گفتمان اسلامی می‌داند که درون همه جوامع اسلامی وجود دارد (رک: سعید، ۱۳۹۰: ۶۳-۵۹). همان‌طور که پیامبر اسلام و ائمه اطهار از ابتدای تشریح حج در اسلام، همواره از حج به‌عنوان پایگاهی برای انتقال معارف دین و اطلاع‌رسانی به مسلمانان بهره برده‌اند (احمدی، ۱۳۹۰: ۴۵-۳۵). آیت الله خامنه‌ای نیز در همان نخستین پیام خود به حجاج در سال ۱۳۶۹ با درک و پیش‌بینی زودهنگام این تغییرات، اشاره کرده‌اند که «امروز شعارهای اسلامی، که تا چندی پیش فقط از حنجره‌ی ملت پیشرو و پیشاهنگ ما خارج می‌شد، در میان دیگر ملت‌های مسلمان نیز گسترش و جذابیت یافته و از شرق تا غرب، در همه جای جهان اسلام، احساس هویت اسلامی را به ملت‌ها برگردانده است» (خامنه‌ای، پیام حج، ۱۳۶۹).

اگرچه علل زیادی در این تغییر و تحولات و قیام‌ها نقش داشتند اما به جرأت می‌توان بیداری اسلامی را بازتاب روابط استعماری غرب با جهان اسلام دانست که حاکمیت، استقلال و عزت کشورهای اسلامی را تحقیر کرده بود. به‌عبارت دیگر، استعمار ماهیت مناسبات مسلمانان و غرب را از روابط بین دو بازیگر مساوی به رابطه بین حاکم و تابع تغییر داده بود (رک: هانتر، ۱۳۸۰: ۱۳۷-۱۲۱؛ نجفی، ۱۳۹۱: ۷). از سویی دیگر آنان الگوی موفق و تجربه شده انقلاب اسلامی را پیش روی خود می‌دیدند لذا توجه به توصیه‌های رهبران انقلاب ایران که در قالب پیام‌هایی جهانی به آنان منتقل می‌شد راهگشای آنان در این مسیر بود. البته هر جا که از اهداف اسلامی خویش منحرف شدند نتایج زیان‌بار آن را هم دیدند نظیر آن‌چه در مصر رخ داد و رئیس‌جمهور منتخب مردم به سبب اشتباهات و انحرافات که پیدا کرد پس از حدود یک سال سرنگون و محاکمه شد و حکومت مجدداً به دست نظامیان و دیکتاتورها افتاد.

فرهنگ مقاومت و پایداری، از دیگر دال‌های مرکزی پیام‌های رهبری به حجاج است. از آن جایی که دشمن هرگز کشورهای بیدار منطقه را به حال خود نمی‌گذارد و سعی بر سلطه بر آنان را دارد آیت الله خامنه‌ای استقامت جمهوری اسلامی در برابر دشمنان و همچنین صبر و مبارزه نیروهای مقاومت در

منطقه همچون حزب الله لبنان را الگویی موفق و آزمون شده و راهگشا برابر تهدیدات بیگانگان می‌داند. امروز بسیاری از ملت‌های منطقه به تاسی از جمهوری اسلامی ایران از حالت منفعل در برابر فشارها و زورگویی‌های نظام کفر و استکبار خارج شده‌اند و حاضرند سختی‌ها را به جان بخرند اما تسلیم زیاده‌خواهی‌های غرب نشوند. ملت‌های سوریه، یمن و ... اگرچه سال‌ها در سایه جنگ و تهدیدات بیگانگان بوده‌اند اما هرگز ناامید نگشته و با مقاومتی مثال‌زدنی مانع رسیدن دشمن به اهداف خود شده‌اند. محور اصلی دیگری که در این پژوهش از پیام‌های رهبری استخراج شد، مبارزه با تهاجم فرهنگی است. با توجه به اینکه جنگ سخت هزینه‌های سنگینی برای نظام سلطه دربردارد آنان جنگ نرم را هم در دستور کار خود قرار دادند و به همین منظور با ترویج فساد و فحشا و مصرف‌گرایی، فرهنگ ملت‌های مسلمان را نشانه رفتند تا این ملل از درون دچار خودباختگی فرهنگی شوند و به راحتی بتوانند آنان را به استثمار بکشانند. رهبر انقلاب در برابر این ترفند دشمن، گفتمان مبارزه با تهاجم فرهنگی را مطرح کردند و بر احیای فرهنگ اسلامی در کشورهای مسلمان تأکید ورزیدند. در حج اگرچه مردمان مختلفی از کشورهای جهان گردهم می‌آیند اما تمسک به فرهنگ و هویت اسلامی می‌تواند آن‌ها را از تهاجم فرهنگی دشمن مصون بدارد. اما آن‌چه شایسته توجه است این است که جمهوری اسلامی هرگز در حالت تدافعی صرف در برابر تهاجمات فرهنگی قرار نگرفته بلکه در راستای راهبرد صدور فرهنگی انقلاب اسلامی، موسم حج نقش تعیین‌کننده‌ای از ابتدای انقلاب اسلامی ایفا کرده است (صبایان و سروستانی، ۱۳۹۴: ۱۴۶) به ویژه پس از آن که امام حج را از یک مراسم عبادی صرف خارج کرد و روحی تازه در آن دمید. امروزه قدرت نفوذ فرهنگی ایران در منطقه بر کسی پوشیده نیست و چه بسا اگر این دیپلماسی گفتمانی در پیش گرفته نمی‌شد استکبار کار چندان مشکلی برای تغییر فرهنگ اسلامی ملت‌ها در پیش نداشت.

دال مرکزی بعدی که ما آن را «فرصت‌سازی‌های حج» نام‌گذاری کردیم اشاره دارد به ظرفیت‌ها و ابعاد گوناگون حج. رهبر انقلاب در تعبیری گوناگون اشاره دارند به اینکه حج، هم می‌تواند عامل خودسازی شود، هم می‌تواند فرصتی برای ساخت و ترمیم جهان اسلام قلمداد شود و هم در ابعادی وسیع‌تر می‌تواند نقشه‌های بیگانگان را خنثی کند. در پیام سال ۱۳۶۹ می‌خوانیم: «حج می‌تواند دردهای مسلمین را به علاج نزدیک کند و بزرگترین درد آنان را - که سلطه‌ی فرهنگی و اقتصادی و سیاسی کفر و استکبار است - درمان نماید» (همان) اما این منوط به زمانی است که حج را صرف فریضه‌ای دینی به شمار نیاوریم بلکه همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد حج ابراهیمی با سیاست عجین است و استکبارستیزی رکن جدایی‌ناپذیر آن به شمار می‌آید.

آخرین محور استخراجی، مشکلات جهان اسلام است که امام نیز اشاراتی به آن داشتند اما در پیام‌های رهبری بسط و توسعه یافت. آیت الله خامنه‌ای با برشمردن مشکلاتی که جهان اسلام سال‌هاست با آن گریبان‌گیر است اذعان می‌دارند که این گرفتاری‌ها بیشتر بر اثر کوتاهی و غفلت یا بد کرداری و خیانت از درون امت اسلامی، پدید آمده است (خامنه‌ای، پیام حج ۱۳۷۵). ایشان حج را دارای ظرفیتی می‌دانند که

قادر است ملت‌ها را متحول کرده و این دردها را التیام بخشد. در پیامی دیگر به کنگره عظیم حج آمده است که: «حج درست و کامل، حج توحیدی، حجتی که منبع عشق به خدا و مؤمنین و برائت از شیطان‌ها و بت‌ها و مشرکین باشد، رشد همه‌ی مشکلات امت اسلامی را ابتدا متوقف و سپس آن را مرتفع می‌سازد و منشأ عزت اسلام و شکوفایی زندگی مسلمین و استقلال و آزادی کشورهای اسلامی از شر اجانب می‌شود.» (همان)

در طول عمر انقلاب اسلامی، هرچه خصومت نظام سلطه و استکبار با آن بیشتر و آشکارتر شده است، دیپلماسی گفتمانی جمهوری اسلامی و رهبران آن توانسته برجسته‌تر و قوی‌تر شود. این دیپلماسی با اهتمام به اصل تولی و تبری سعی کرده است مسلمانان را به وحدت و تولی هرچه بیشتر زیر پرچم توحید سوق دهد و در عین حال با شناساندن دشمن و حیل‌های او به جهانیان و به خصوص مسلمین، به آنان آگاهی دهد تا از مستکبرین عالم برائت و تبری جویند لذا از پیروزی انقلاب اسلامی تا کنون همچنان که دیپلماسی گفتمانی امام و مقام معظم رهبری به سمت هژمونیک شدن حرکت کرده گفتمان رقیب نیز خطر فروپاشی را بیشتر حس کرده است.

نتیجه‌گیری

امام خمینی (ره) با آگاهی نسبت به ظرفیت‌های عظیم حج، هر ساله پیامی را به این اجتماع عظیم انسانی - اسلامی ارسال می‌کردند که پایه گذار گفتمانی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی شد و بعدها جانشین ایشان، مقام معظم رهبری نیز همان خطوط و مسیر را دنبال کردند، لذا از این حیث، تفاوت معناداری بین رویه رهبران انقلاب اسلامی به چشم نمی‌خورد جز آن‌که آیت‌الله خامنه‌ای به بسط و توسعه این دیپلماسی گفتمانی پرداختند.

این مقاله با استفاده از روش عملیاتی تحلیل گفتمان (پدام)، طی فرآیندی مرحله‌ای و گام‌به‌گام، پیام‌های ارسالی رهبران انقلاب اسلامی به کنگره حج را تحلیل کرده و پس از به دست آوردن دال‌های اساسی، روابط گفتمانی میان این دال‌ها را نیز مشخص کرده است.

در رأس دیپلماسی گفتمانی امام در این پیام‌ها، توحید و برائت از مشرکین قرار دارد و به بیان دیگر این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. آن‌چه اصل توحید را به حاشیه رانده و باعث استضعاف و عقب‌ماندگی مسلمانان می‌شود، استکبار جهانی است که مصداق بارز آن، شیطان بزرگ، آمریکاست. به همین دلیل ایشان در پیام‌های خویش به خطرات نظام استکبار اشاره می‌کنند و وحدت مسلمین را یکی از محورهای اساسی مقابله با زیاده‌خواهی‌های دشمنان و رمز پیروزی معرفی می‌کنند. امام همچنین جمهوری اسلامی را نظامی توحیدی می‌دانند که همواره برابر نظام سلطه، ایستادگی و پایداری کرده و گفتمان انقلاب اسلامی را الگویی موفق برمی‌شمرند که صدور آن می‌تواند به پیروزی و پیشرفت سایر ملت‌های مسلمان کمک کند.

با رحلت امام، مقام معظم رهبری محورهای کلیدی دیپلماسی گفتمانی امام را خط مشی خود قرار دادند و با توجه به خصومت روزافزون غرب، به توسعه و ترویج آن گفتمان روی آوردند. اگرچه برخی از مسائل و محورها همچون بیداری اسلامی و خطر فرهنگ غرب برای ملت‌های مسلمان در زمان امام و در اشارات ایشان وجود دارد اما این مفاهیم پس از ایشان اهمیت دوچندانی پیدا کرد و پررنگ‌تر از قبل شد. از جمله این محورها می‌توان به مسئله حمایت از فلسطین اشاره کرد.

اگرچه امام همواره بر اهمیت این قضیه و ریشه‌کن شدن غده سرطانی رژیم صهیونیستی تأکید داشتند اما با توجه به گذر زمان و حیل‌های دشمن، امکان به فراموشی سپرده شدن فلسطین وجود داشت به همین خاطر مقام معظم رهبری، مسئله فلسطین را در تمام این سال‌ها زنده نگه داشتند و آزادی فلسطین را به عنوان مطالبه‌ای به حق در پیام‌های ارسالی به کنگره حج مد نظر قرار دادند و یا در مسئله تهاجم فرهنگی، با وجود اینکه در پیام‌های امام به حجاج، به مبارزه با غرب‌زدگی اشاره شده است اما در آن زمان توجه دشمن بیشتر بر جنگ سخت متمرکز بود نظیر حمله به طبرستان و یا هشت سال جنگ تحمیلی و پس از به نتیجه نرسیدن در این مسیر رویکرد خود را تغییر داده و به جنگ نرم و تحمیل فرهنگ غرب روی آوردند. آیت الله خامنه‌ای نیز با درک صحیح موقعیت جدید، همواره این خطر را گوشزد کرده و گفتمان مبارزه با تهاجم فرهنگی را مطرح کردند و یکی از بستری‌هایی که این گفتمان در آن بسط و توسعه یافت، پیام‌های ارسالی به کنگره حج بود.

بیداری اسلامی، مقاومت و پایداری، فرصت‌سازی‌های حج و مشکلات جهان اسلام از جمله سایر دال‌های مرکزی پیام‌های رهبری به کنگره حج است که در این مقاله استخراج و به آن پرداخته شد. اگر در طول عمر انقلاب اسلامی، دیپلماسی مطرح شده در این پژوهش پیش گرفته نمی‌شد و از ظرفیت‌هایی نظیر حج بهره‌برداری درستی انجام نمی‌گرفت شاید انقلاب و نظام جمهوری اسلامی تا این حد در جهان و به ویژه در منطقه شناخته نمی‌شد و نفوذ پیدا نمی‌کرد.

منابع

- احمدی، محمدرضا (۱۳۹۰)، حج در آئینه روان‌شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- آلا‌دپوش، علی و علی‌رضا توتونچیان (۱۳۷۲)، دیپلمات و دیپلماسی، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- بشیر، حسن (۱۳۹۴)، تحلیل گفتمان رسانه‌های جهان، تهران: مشق شب.
- بشیر، حسن (۱۳۹۵)، دیپلماسی گفتمانی تعامل سیاست، فرهنگ و ارتباطات، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- بشیر، حسن (۱۳۹۰)، رسانه‌های بیگانه: قرائتی با تحلیل گفتمان، تهران: سیما شرق.
- خمینی، سید روح الله (۱۳۸۹)، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

- سعید، بابی (۱۳۹۰)، *هراس بنیادین؛ اروپامداری و ظهور اسلام‌گرایی*، ترجمه غلامرضا جمشیدی‌ها و موسی عنبری، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- سلطانی، سیدعلی‌اصغر (۱۳۸۳)، «تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش»، فصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی، شماره ۲۸.
- صباغیان، علی و سروستانی، عباس (۱۳۹۴)، «حج و قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۳۳.
- ظریف، محمدجواد (۱۳۸۷)، *دیپلماسی چند جانبه: نظریه و عملکرد سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی*، ج ۱، تهران، وزارت امور خارجه.
- عراقی، غلامرضا (۱۳۹۴)، «نقش دیپلماسی فرهنگی در صدور انقلاب اسلامی ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، شماره ۱۴.
- کیالی، عبدالوهاب (۱۳۷۶)، *تاریخ نوین فلسطین*، ترجمه محمد جواهر کلام، تهران: امیرکبیر.
- المسیری، عبدالوهاب محمد (۱۹۸۲م)، *الایدئولوجیة الصهيونیة دراسة حالة فی علم اجتماع المعرفة*، کویت: عالم المعرفة.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰)، *تفسیر نمونه*، ج ۱۴، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.
- میرقاسمی، منیره (۱۳۸۶)، *فلسفه حج و اثرات تربیتی آن از دیدگاه معصومین(ع)*، تهران: فرهنگ دانشجو.
- نجفی، موسی (۱۳۹۰)، *تمدن برتر: نظریه تمدنی بیداری اسلامی و طرح عالم دینی*، اصفهان: نشر آرما.
- ولایتی، علی اکبر (۱۳۸۶)، *پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (از رکود تا بیداری اسلامی)*، ج ۲، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و امور خارجه.
- ولایتی، علی اکبر (۱۳۷۶)، *ایران و مسئله فلسطین بر اساس اسناد وزارت امور خارجه (۱۹۳۷-۱۸۹۷)*، تهران: دفتر نشر فرهنگی اسلامی.
- هانتر، شیرین (۱۳۸۰)، *آینده اسلام و غرب: برخورد تمدن‌ها یا همزیستی مسالمت‌آمیز؟*، ترجمه همایون مجد، تهران: نشر و پژوهش فرزانه روز: مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها.
- هوارث، دیوید (۱۳۷۷)، «نظریه گفتمان»، فصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی، شماره ۲.
- یورگنسن، ماریان و لوئیز فیلیپس (۱۳۹۲)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- پایگاه حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای، قابل دسترس در: